

A KÖLTÉSNET TÉMÁJA: A FILOZÓFIA

(REVICZKY GYULA)

B O R I I M R E

Reviczky Gyula volt, Horváth János szerint, aki a magyar irodalomban először „tette meg témájává a költészetnek a filozófiát”. És hogy éppen Schopenhauerre talált, akkor eszmei korszerűségét bizonyítja. Európa is éppen azokban az esztendőkből fedezi fel a német filozófust, amikor a fiatal Reviczky Gyula. Schopenhauerre találásának nyilván életrajzi okai is voltak, e filozófiával való megismerkedésének azonban főképpen költészeti a következményei. Eredetileg talán Reviczky számára a mentőöv volt, hiszen akkor vált fogékonyá Schopenhauer „igéinek” a befogadására, amikor megtudta, hogy ő nem az, akinek hitte magát, és identitás-válságot élt meg. A „tragikus megismerés” nem filozófiai spekuláció volt Reviczky számára, hanem életének valósága. Schopenhauer olvasása nem a világra nyitotta Reviczky szemét, hanem önszemléletét befolyásolta: az bontakozott ki a vele való találkozást követő tizenöt esztendőben, ami lehetőségként tudatvilágában már adott volt. Az irodalomtörténetírás negatív ítéletei is erre engednek következtetni. Horváth János szerint például „Schopenhauer akkor divatos pesszimista bölcselése, a tudományos materializmus, némi buddhista vonzalmak és Renan vallástörténeti felfogása olvadnak össze az ő fiatalon kialakított, mondhatni: rögtönzött világnézeti rendszerébe, melynek részleteit egész sereg ’kis értekezésében fejtegette”, míg Komlós Aladár a Reviczky-versekhez írott jegyzeteiben azt sugallja, hogy a költő, amikor a *Schopenhauer olvasása közben* című költeményét írta, még csak másodkézből ismerte a német filozófus nézeteit. Hogy mennyire kész volt egy olyan eszmevilág befogadására, mint Schopenhaueré, bizonyítja: elég volt a felszínes megismerés is számára, hogy irányt kapjon szemlélete, költészete pedig eszmei talpatát nyerje meg. Egyetérthetünk-e Horváth János megállapításával, amely szerint „világos, hogy egy ellentmondásokkal teljes, tanácstalanul rétovizó lírai kedély menekül itt saját nyugtalanító és lehangelő erélytelensége elől a biztos («egzakt») rámasztékot ígérő eleméletbe, mely egyszersmind határtalan becsvágyát is igazolhatja”? Szem-

pontunkból ugyanis nem az a fontos, hogy mit kapott az ember Schopenhauer filozófiájának a megismerésével, hanem hogy költészetét milyen módon határozta meg mind esztétikai, mind filozófiai (a létről való gondolkodás) vonatkozásában, főképpen hogy Reviczky költészete „tematikus”, ilyen módon a költő személyiségétől (egy adott mértékben) elidegenített költészet. Nem emberi magánügyekről van szó a költő „filozófiájával” kapcsolatban, hanem a szimbolista művészet eszmei alapjairól. Ezek pedig lényeges vonásaikban nem különböznek a szimbolizmus európai ideológiai alapjaitól. Egy, a magyar költészetben Reviczky fellépte előtt ismeretlen „új lelki állapot” szívja e televényből nedveit. Annak a külső, látható és érzékelhető világnak a jelentősége veszik el ebben a filozófiában, amelyről Rónay György beszél, amikor azt mondja, hogy a „hetvenes évek nemzedéke, Reviczky Gyula és Gáspár Imre a realizmus objektív valósága helyett a »belső valóság« speciális és hangulati igazságát hirdették”. Ehhez kellett szerte Európában Schopenhauer filozófiájának a „felfedezése” és időszerűsítése, és ezt végezte el esztétikai síkon s a magyar költészet történetében Reviczky Gyula.

Lukács György Schopenhauer-interpretációja világítja meg, hogy miért éppen a német filozófus gondolatai váltak 1848 után időszerűvé Európában, s a szimbolista „lelkiség” miért azokból gyűjtötte érveinek javát. Az 1870-es években nemcsak Nyugat-Európában éleződött ki a „burzsoázia társadalmi létének” a kérdése, hanem Magyarországon is: a polgárság ott is kapitulált a hatalmi harcok során. Schopenhauer pedig az első „tisztán polgári alapon” álló irracionalista volt, érthető tehát, hogy az ő pesszimizmusa miért avatta a XIX. század második felének vezető filozófusává. Tőle tanulták meg a polgárság vereség-élményétől szenvedők, hogy a politikai cselekvés értelmetlen, mert nem viszi előbbre az emberiség ügyét, ezért a haladás látszattá és csalássá devalválódik, mert ha a történelmi fejlődés eredménye az emberek szeme előtt létező nyomorúság, akkor a haladásba vetett hit teljesen hiábavaló, éppen ezért a társadalom és a történelem filozófiailag nem bír értékkel. Kézenfekvő lesz, hogy Schopenhauer, mint Lukács György mondja, „öncéllá fújja fel az egyént”, aki azzal emelkedik ki, hogy elzárkózik a társadalmi kötelezettségek elől olyan módon, hogy a maga számára még egy semmire sem kötelező vallást keres, s ezt találja meg a buddhizmusban, a természettel való közvetlen kapcsolatait pedig misztériummá változtatja át. Ebben a filozófiában tehát „csak az egyén marad meg, elszigetelve egy értelmetlen világban, mint végzetes terméke az egyénítés elvének”. Ez az egyén kozmopolita lesz és az okság elvét egy fatalisztikus-determinista felfogással cseréli fel, a „valóságot” pedig „álomra” váltoja át. Egy ilyen szemléleti rendszerben azután a művészet lehet-e más, mint „a dolgoknak az okság tételétől függetlenül való szemlélésmódja”? Ez pedig nyilvánvalóan azt jelentette, hogy a költő a költészetet és a világot egy-

aránt témaként foghatta fel, ha nem is elszigetelten, de mégis szorosabb kapcsolatok nélkül, függetlenül az „életrajztól”.

Ezekkel a schopenhaueri tanokkal a fiatal Reviczky Gyula ismerkedett meg, és nyomban kamatoztatta is őket mind elméleti szinten, mind a költői gyakorlat fokán. De még tíz esztendő múltán, az 1880-as évek derekán is, foglalkoztatja a pesszimizmus kérdése. Erre enged következtetni a verseken kívül Justh Zsigmond 1886-ban keltezett levele, amely mintegy köznapi szinten mutatja a pesszimizmus filozófiájáról való gondoskodás mértékét abban a szellemi körben, amelyben Reviczky Gyula is mozgott. Lényeges jegynek tartották a Nirvána utáni vágyat, a „semminék”, a néant-nak a megkívánását és a „percben élest”. De általánosabb érvényűek az önjellemzésésként leírt alábbi sorok is: „A fájdalom birodalma széles rengeteg, beláthatatlan, mindennap fedezhetünk fel benne újabb és újabb eddig ismeretlen, öntudatlan helyeket, s e felfedezéseknek még az a vigasza sincs meg (mert tapasztalatunk mást mond), hogy tán ez az utolsó volt. A végokok országútja e birodalmon megy keresztül s a határokhoz fordulnak tanácsért s a végtelenhez segélyért. Tanács! segély! Az a vége, hogy lehull a hályog; tudunk (újabb baj) s nyitott szemmel sötétségbe; a végtelenbe nézünk. Hol van a saját szenvedéseink, a vég okok könyörtelensége és a végtelen sötétegből a kiút? Ki adja vissza naivitásunk, boldogságunk napjait? Ki fog vigasztalni, miután barátaink is vigaszra szorulnak, mert hiszen azért barátaink.”

Reviczky Gyula pesszimizmuson alapuló költészetének rendszere tíz éven át készül, világnézetét gyorsabban, a felléptét követő két-három esztendőben határolja körül és térképezi fel abban a kilenc tanulmányban, amelyet *Az eszmék országából* cím alatt akart 1876-ban megjelentetni. Ha megjelenik, a kor magyar esztétikai gondolkodásának egyik kulcsfontosságú dokumentuma született volna meg. De így, lehetséges keretei nélkül is, értékelhetőek ezek a Reviczky-tanulmányok, s bizonyítják, hogy a költő nézetei életről és irodalomról jól körvonalazottak és rendezettek.

Nem hagy kétséget afelől, hogy a számára modern költészet leírásának, meghatározásának a kérdése a legfontosabb, amit a *humor filozófiája* segítségével igyekszik megragadni. Nem lép ki mesterének bűvköréből, hanem abban mozog, de nem szolgálai követőjeként: Schopenhauer tanításait a maga nézetei megfogalmazásának eszközeként kezeli. Nem leképezte, hanem alkalmazta azokat a tételeket, amelyek a maga számára jelentőséggel bírtak. Hogy vannak ellentmondásai, homályos helyei, terminológiai bizonytalanságai, s hogy nem is érzékeli problémája minden vonatkozását, természetes. Olyan kérdések megfogalmazására készül, amelyek újdonságuk miatt akkor jelentkeznek először, s ezért előképekre sem támaszkodhatott. Alapgondolatát azonban biztos kézzel rajzolja fel. Ezt tapasztaljuk, amikor korának hanyatló jellegéből kezd következtetni, s mondja:

„A humor a jövő költészete. A romlott emberek társadalma szülte ezt a korán érett, »altklug« gyermeket, kit mosolyogva, harag nélkül hallgatnak az enervált század fiai, mert azt hiszik, hogy gyermektől elviselhetik, ha szemükbe mondja az igazságot. Erkölcstelen köréből magába szívja a fényt, az illatot és a melegséget, s ezt sugározza ki szelíd lelkéből. A humor olyan virág, mely a szemétdombon nő, napsugár, mely a blázirtság tespedt pocsolójában ragyog...” (Humor és materializmus)

Ez a bizonyos enerváltság lényegében ugyanazt jelenti Reviczky számára, mint amit Verlaine-nek a „hanyatlásvégi Róma” (Tóth Árpád fordításában) kifejezés jelentett. Nem is tétovázik hát kijelenteni: „a humor par excellence a modern, a legújabb költészet hangja” (A humor pszichológiája). Ugyanakkor fő ismérveit is igyekszik felsorakoztatni költői magatartásnak és költészetnek. A költőt „önmagába mélyednek” neveti (A múlt költészete), s úgy tartja, hogy „sejtelmes, misztikus, ködös egy világban él” éppen világnézetéből következően (A humor pszichológiája). „A költészet — írja a *Humor és materializmus* című tanulmányában — nem állít fel hitágazatokat, nem boncolgat, hanem mindig a bizonytalanul hullámozó egyéni érzelmekből ered... A költő önalkotta eszmevilágban él”. Az a költészet, amit ő a humor költészetének nevez, a „legmélyebb, a legegényőbb költészet” (Humor és materializmus). Reviczky felfogás-rendszerében helye volt a költő és jelene kérdésének is. Abból a tételéből kell kiindulnunk, hogy a „humorista hamisítatlan, igaz képét adja az emberiségnek” (A humor pszichológiája), majd *A múlt költészete* című tanulmányának következő mondataira hivatkozhatunk a költőnek korához való viszonyával kapcsolatban:

„A jelen csak rendkívüli alkalmakkor képes lelkesíteni, mikor mintegy szent örület, rajongás szállja meg lelkünket és akkor is valami mélyebben keresendő, nem mindennapi érdekeknek kell lelkünket elragadnia. Az önmagába mélyedt költő csak kicsinyes küzdelmeket, nevetséges hánykolódásokat lát mindenütt.”

Költészeti ideállá a közvetlenséget teszi meg: ebben kell újra egyesülnie, ami a költészet világtörténetében már valahol az ókor végén elvált egymástól, helyreállítva az ember és világ valamikor fennállt összhangját, arra a korra emlékeztetve, amelyben az „emberek vallási rajongással eltelve, erősek és romlatlanok voltak”, s „velük maguk az istenek sem átalottak érintkezni”. A XX. századi krisztianista esztétikusok, köztük Sinkó Ervin, a költészet Édenének elvesztését még előbbre teszik, s már Homérosz korát elidegenült kornak nevezik, hiszen abban már a görög osztálytársadalom képe rajzolódik fel. Reviczky korában a formálódó szecessziós gondolkodás a preraffaelitákkal együtt viszont már a közép-kort is eszményinek látja, Tahiti szigete pedig még fel sem merült a művészi képzeletben a maga édenkert ígéretével.

Reviczky Gyula azt is „tudta”, hogy ez az új és megkívánt költészeti eszmény nem lehet meg bizonyos miszticizmus nélkül sem. A modern

költő, aki a humor világnézeti alapján áll, aki a humor közeget igényli, azt Reviczky szerint, két helyen találhatja: a „keresztény vallás legtisztább hamisítatlan alakjában, hirdetőjének ajkairól” és „Schopenhauer bölcsölete egész keserű kétségbeesésében” (Humor pszichológiája). Amíg az emberek „fenséges égi gyermekek voltak”, nem volt szükség misztikus jellegű kapcsolatteremtésre ember és világ között. A modern ember, a költő, akit az „általános és örökös kételkedés” kísér, nem lehet meg nélküle, ezért helyezkedik a „humor” alapjára is. A krisztianizmus eszméje Reviczkyknél elsősorban esztétikai formát kap, a schopenhaueri tanítás esztétikai következményekkel is járó etikai-ideológiai alakot ölt, és a költői magatartást befolyásolja. A humor, hirdeti *A humor pszichológiája* című tanulmányában, „nem a boldog emberek lelki tulajdona, de olyanoké, kik megismerték, megutálták először a világot s ezzel együtt önmagukat is: aztán elvesztették vagy jobban mondva az egész emberiségre átruházták egoizmusukat s a bűnnek szelédobb, az erénynek csúfolt köznapiságnak pedig szigorúbb bírái lettek s mindenekelőtt sokat éreztek, szenvedtek és gondolkodtak is”. Ebből már közvetlenül következik Reviczky frappáns meghatározása: a humorban „a pesszimizmusban tisztult emberszeretet kacagva sír”. Milyen költői-emberi magatartás jellemzi ezt a modern sírónevető Demokritoszt? „Alapszíne tehát a humornak s első ismérve a föltétlen őszinteség és igazságszeretet, mely a rútat a szépben is s a szépet a rútban is föltalálja, mert hiszen tisztán egyik sem létezik... mindenütt józanul, pápaszemenlenül látja az egész világot... ő az egyedüli ember, aki önmaga iránt is őszinte és saját gyöngéin is tud kacagni” (*A humor pszichológiája*). Ugyanitt írja a következőt is: „Így föltalálja minden humor a nagyban a parányokat s a kicsiben a végtelen mindenség részeit. Az egész világban csak füstöt s a füstben egy egész világot lát...” *A humor és materializmus* című tanulmányában pedig a „humor” forrásaira, Schopenhauer „legigazságosabb világnézetére” mutat. Ebből kiindulva akarja kimutatni, „hogy a humor a materializmus emlőiből veszi első táplálékát s azért kezd oly gyakori lenni, mert e morál forradalma csapkodja századunk eszmehullámait”. Mielőtt öt pontba foglalná fő tételeit, leszögezi:

„A materialisztikus bölcsélet anélkül, hogy elvonna a külvilágtól, megvilágítja egyéniségünket s az erkölcsi problémákat az Énből mint központból vizsgálja s ide vezet vissza. A jó és rossz lét okát a természetben kutatja: egy emberélet egy darab természet, melynek tényei bármilyenek legyenek azok, szükségesek.”

Reviczky Gyula öt pontja ennek a „materializmusnak” a kiáltványa:

- A természet az Isten s az ember a természet képmása.
- A természet változik, de nem múlik el soha.
- Az agy a lélek.
- A vér a jellem.
- Az erény is egoizmus.

Ezeknek a fentebb szó szerint idézett állításoknak a kérge alatt mozdul azután a létért valló küzdelem elve, az élet átváltozásának, de meg nem semmisíthetőségének a buddhizmustól örökölt gondolata. „Minden halállal új élet kezdődik s minden élet egy halálba kerül...” Illetve: „Sohase születtünk és soha se fogunk meghalni. Amit mi halálnak nevezünk az csak visszatérés a természet ölébe.” Felbukkan a természetre is kiterjesztett pánhumanizmus eszméje, és erős hangsúlyt kap az élet fátumszerűségének a hite: senki sem szabadulhat meg „születése átkától”, a tettek pedig nem akaratunk függvényei. Szánalom és a „belátás” erénye teszi elviselhetővé az emberi együttélést: ez az „új morál”, amelyet teljességgel költészetinek tarthatunk, hiszen lírai lecsapódásait kell figyelniünk. Nem nyomozzuk, hogy az ember kapott-e általa valamit is, a költő azonban bőven élt eszme-morzsáiból. Amilyen mértékben Reviczky „humorista” olyan mértékben volt „moralista” is, amikor egy adott gondolati szinten kifejelesztette tematikus versvilágát.

Az is bizonyos, hogy Reviczky Gyula nagyobbat szippantott a Schopenhauer eszméinek „éteréből”, mint legtöbb, a szimbolista irányt képviselő kortársa Nyugat-Európában. E filozófiai gondolat elfogadása jelentős eszmei erőkké összpontosítását eredményezte, hiszen Reviczky, láttuk, tételiesen is megragadható „világnézettel” bírt. De mintegy tételessége magyarázza azt is, hogy Reviczky miért maradt le a szimbolista költészet maradéktalan elfogadásához és gyakorlati képviseletéhez vezető úton — azaz: miért nem változtak át a megszerzett helyzeti energiák mozgási energiákká, s miért látjuk Reviczkyt sajátos holtpont-helyzetben az 1880-as években, képtelenül a szimbolizmus felé való továbblépésre, s a palinódiára irányuló erőtlén kísérletei közepette.

Amire maradéktalanul futotta erejéből, az az „elátkozott költő” lírai alakjának megformálása volt. Egy képzetbe tudta itt olvasztani a maga felnőtté válásakor szerzett megrázó élményét, a schopenhaueri filozófia tanítását a zseni kivételezett helyéről a világban és a krisztianizmus ebből kinagyított Jézus-alakját. Az 1876-os *Humor és materializmus* című tanulmányában, amelyben többek között azt bizonygatta, hogy Jézus volt az „első nagy humorista”, írta: „A bűnben fogant, törvénytelen születésű fia a népnek s az emberiség leendő megváltója; az ismeretlen, szegény, vendégszeretetből élő mesterember őse minden királyi nagyságnak...” A *Szenvedély és világfájdalom*, ugyancsak az évben keltezett tanulmányában a messiási sorsot kapott zsenit jellemzi, akiben a szenvedélyt és a melankóliát egyfelől a világnézet és egyéniség, másfelől a fantázia és a meggondoltság fogja közre. „Világnézet és fantázia nélkül — írja — nagyszabású tehetség nem képzelhető. Ennek nem szabad a tömeggel gondolkoznia; önalkotta világban él, szelleme a dolgok mélyére hat; amit ő lát és érez, arról másoknak sejtelmük sincs, költészete tehát szükségkép ezt a világnézetet árulja el. Az egyéniség tehát nem egyéb mint költészetbe öntött világnézet, azért nincs egyéniségük középserű

poétáknak. Minthogy pedig a világnézet nem lehet kópia, vele jár az újdonszerűség is, azaz: minden genie új világot teremt, amennyiben a régít jobban leleplezi.” Reviczky Gyula költészetének kérdése éppen ez az „újdonszerűség” — most már nem elméleti, hanem gyakorlati vonatkozásában. A költő Schopenhauerre alapozott filozófiájának lírai elmélyítése ugyanis nem csupán a pesszimizmust hozta előtérbe, hanem a paszszivitást is, ami odavezetett, hogy a versformáláshoz tüntetően aktív viszonya nem alakult ki, legalább is nyugati kortársai mértékével mérve, akik a Schopenhauertól kapott hatásokat is nyomban esztétikumra változtatták át. Reviczky kitartott mellette, megmaradt a schopenhaueri „befogadó ember” (Fülep Lajos) magatartásánál pályája első víz esztendejében különösképpen, ezért „újszerűsége” elsősorban a témává vált filozófia költői előadásában szemlélhető. Ennek fényében válik érthetővé a nagy költőről adott meghatározása is: a nagy költő az, aki „éppúgy éli az életet, ezt a hiúságok hiúságát, aki nemcsak látja, de egyszersmind belátja az emberiség nyomorát, s azt is tudja, hogy ezen változtatni nem lehet” (Szenvedély és világfájdalom).

Reviczky „világnézete” szemmel láthatóan gyorsabban beért, mint költői gyakorlata, s mert első kötetére is egy évtizedet kellett várnia, azt megtervezhette, költői viszonyulását szabályozhatta márcsak azért is, mert a témaként kezelt költészet feltételezhető distancia-teremtő jellegével erre lehetőséget adott. Verseit leválni látjuk tehát az életrajz „fájáról”, noha neves irodalomtörténészek vallják ma is, hogy Reviczky „a direktén életrajzi költőnek, a naivan, szentimentálisan vallomámos embernek szinte üveg tisztán átlátszó példája” (Németh G. Béla). Reviczkynek nem volt megtervezett, a költészet szempontjait tisztelő biográfiája, de volt, miként azt első kötetének eszmei szerkezete bizonyítja, megtervezett költészete, mint előtte Baudelaire-nek is. Nyilván költészetileg használható elemeit — mint minden művész — ő is felhasználta és versvilágába építette (gondoljunk például „apai öröksége”, a törvénytelen születés problémájára, amely révén a messianizmussal kacérkodhatott), de azt is tudta, hogy az olyan típusú költészethez, mint amilyen az övé is volt, nem elegendő az életrajzból kibányászható élet- és hangulat-anyag. Reviczky már tudott az „önmaga előidézte állapotok” költői értékéről is (A jellemről). S éppen e kérdéshez való viszonyában volt kozmopolita: ő beszél az „ember- és világnézet, az érzelmek kozmopolizmusáról” *A jellemről* című 1875-ös írásában. „Valamely költő annál nagyobb műveket fog alkotni, mennél jobban kutatta végig az emberi szív minden redőzetét s minnél jobban ismeri annak bűnös és magasztos gerjedelmeit . . .” — írta ugyanabban a tanulmányában. Jelentősebb mértékben már ezért sem tapadhatott ihlete a maga élete tényekhez, azután pedig éppen az „életrajzban” ingott meg hite az identitása kapta tördöfással. Nem is lehet másképpen egy költő esetében, akinek a szeme előtt az ún. valóság, s abban bennfoglaltatik a magáé is, devalválódik, s *hangulat* és a

gondolat látszik még a legbiztosabbnak. Mezei József kifejezésével ezért lesz a „hangulat ennek a lírának a materializmusa”. Reviczky mintegy az okozatok világába költözött, az érdekelte költői szempontból, amit a világ előhívni tudott, de különösebben nem ihlette, ami a hangulatokat, érzelmeket kiváltotta. Előlép tehát a lírai én, lírai hőssé formálódik, akit a költő maga helyett szerepeltethet. Ezen a ponton pedig már alig bír jelentőséggel, hogy az *Ifjúságom* című kötetének ez a hőse Reviczky Gyula konkrét vonásait, Reviczky „álarcát” viseli-e vagy sem.

Ez a lírai hős pedig drámai vonásokat mutat, s minthogy Janusarcú, az „elátkozott költő” mellett az elátkozott, az életre ítélt embert is látjuk, ott a „minden” és a „semmi” vonzásának a kereszttüzében, egy nulla-ponton, hiszen egy filozófiai semleges térségen lép fel, amit joggal nevez Nirvánának Schopenhauer útmutatása nyomán. Evtizedekkel később Ady Endre interpretálja majd a Reviczky felvetette kérdéseket és életérzéseket, és nagy költészetet, költői drámát teremt, amihez természetesen Nietzsche katalizátori szerepe kellett, mert Schopenhauer már Reviczkynek sem volt elegendő. Az *Ifjúságom* című első kötetének drámai magjáról van szó, amely csak azon a költő emlegetette kozmopolita eszmei szinten az, esetlegességeinek előtérbe helyezése lényegétől fosztaná meg. A hősi belépő tragikus felhangú:

Nem akarnék-e újra telhetetlen'
Minden virágot koszorúmba fűzni?
Szellőtlen árnyékából nem szívesebben
Futnék-e napra, pillangókat űzni?
Unott gyönyörök kelyhét undorodva
Magamtul ismét nem lökném-e porba?...

Ah, úgy van! Ember vágya telhetetlen,
Az édenben természetünk a sátán,
Ott leskelődik ránk kígyó: mezben
Mindenbírási vágyak almafáján.
Jó, hogy kiűztek, kitagadtak innen:
Mert sose győzünk szenvedélyeinken!

(Tűnő ifjúság. I.)

A Reviczky-kötetet bevezető vers ilyen hangja Baudelaire-hez méltó lehetne, s talán még a paradoxona sincs messze a nagy francia eszmemenetelétől, amikor a „jó, hogy kiűzetet” gondolatát veti papírra. A Tantalusz-képzet mezében látjuk később ezt a lírai hőst: a szívnek nem teljesülhetnek vágyai, „örökké szomjazó marad” (Nősülő barátomnak). Illetve: „Amire vágyol: kincseknek képzeled; S amit elértél: már nem élvezet...” (Ne tudjon rólad a világ) Egészen salakmentesen majd az

1880-as években fogalmazza meg *Tantalusz* című versében ezt a problémát, nevezve lírai hőst az „üdv eltévedt vándorának”:

Talán mert mindig messze vágyom
S csak ép az nem kell, ami van;
Az árnyékból a fényt imádom,
S hol más sír, én járok vigan...

Megúnök mindent, mi enyém lett;
Csak vágyam nem pihen soha.
Csak sejtem, szomjazván az élvét,
Az üdv eltévedt vándora...

Előtérbe kerül, mintegy kivirágzik a gondolat, hogy a „valóság elérhetetlen” (A küzdelemben), a világ pedig megváltoztathatatlan (Jövendő évek), és kész a végkövetkeztetés is:

Csak buborék, mi más az élet!
Az ember nem több, mint a féreg.
Örömem, üdvem, jajgatásom
Egy percnyi lét, az is csak álom...

(Mentsvár)

A percnak, a pillanatnak, ennek a korai buddhizmus tanítása szerinti transzcendens tapasztalatnak is két arca van. Reviczky nemcsak álom-voltárról tud, hanem nyomasztó hangulati jellegéről is. S erről előbb énekelte, még első kötetében:

Ezek a pettyhüdt fáradt, lomha percek
Szivemre mint lédercek nehezedenek,
Érzem, ahogy lassankint öldösik,
Csontombul a velőt kiszörpölik,
Hogy türelmetlenül és bosszusan
Gyakran könyörgök: Verj meg, óh, uram!

(Üres napokban I.)

Az egyéni, a magánemberi probléma tehát eleve korhangulatként fogalmazódik meg Reviczky költészetében. Ez az a líra, amelyet Asbóth János regényének hőse, Darvady Zoltán is a magáénak tudhatna. S Reviczky burkoltan hivatkozik is rá második kötetének bevezető versében. Ha fentebb az „üdv eltévedt vándora” volt, itt az „álmodó-jává” vált, a buddhizmus képzeletének versbevonásával pedig egyértelműen eszmei ihletének a forrásaira is rámutatott, de nem feledkezett meg a korról sem, arról a világról, amelyben „a virág is sárba’ nyit”, s „ahol

varangyot költenek ki óh égi nap, sugáraid". A *Magány* című költeménye tehát kétségtelenül kulcserve Reviczkynek. Ebben az utolsó négy szakasz önmegszólítóra átváltó közlésmódja az előző hét szakasz első személyűségével szemben az általánosítást, az eszmei „kozmpolitizmust” jelzi:

Csitt, gyöngé szív! Hiszen ha nézed,
Kik úsznak itt a felszínen:
Pusztába rejtőznél, úgy érzed,
Hogy ott élj vadmézen, vizen.
Pusztába, mert ott csúszva-mászva
Kutyák a koncot nem lesik;
Mert ott nincs sujtvá, megalázva,
Ki érző szívvel születik!

A földi vágyak, gerjedelmek
Lefoszlanának rólad ott;
Szennyüktől megtisztulva, lelked
Azt hinné, hogy csak álmodott.
Erős szivek nehéz erényét,
A lemondást gyakorlanád,
És Nirvánával így cserélnéd
Fel a kábító Szanzarát.

S majd egy nap eljövén az óra,
Mely egyszer üt mindenkinek:
Megtudnád, álmok álmodója,
Hogy élni szép, de halni szebb.
Nap szórna fényt haló szemedbe,
Rád hullna hervadó virág.
S a lombok közt szellő rebegne
Fölötted halkán gyászimát.

Eszmék párlatából készült ívként feszül a „valóság” fölé Reviczky költészete, amelynek kötőanyagát a költő érzékelését annyira jellemző bizonytalansági tényező adja. Az ő lírai hőse ugyanis a múltból jön és a jövő felé tart. De ez a múlt elsősorban *emlék*, egészen szubjektívizált tehát, aminek valóságos volta is kétséges lehet, jelene, az élete *álom*. „Éltem álom, álmom élet”-mondja *Altató* című versében, hogy az Emma-ciklus XXXII. darabjában kijelentse: „Egész életünk csak álom, semmisség . . .”), a jövő pedig a *halál*, aminek természetesen Reviczky felfogása szerint semmi köze a véghez, a megsemmisüléshez; hiszen a Schopenhauer-től örökölt buddhista elv szerint az ember élete tovább folytatódik, de teljességgel bizonytalan, hogy milyen alakot ölt. Nem szabad

azonban azt sem felednünk, hogy Reviczky ugyan nem volt filozófus, de olyan kategóriái, mint amilyen az *emlék*, az *álom*, a *halál* filozófiai kategóriák is, nem csupán költőiek, és ezért többlettel bírnak. Nem is ő értelmezte őket, hanem — mint tudjuk — Schopenhauer, s rajta keresztül a buddhizmus. Az emlék problémáját például Reviczky egészen a buddhizmus szellemében értelmezi. Azok az élet-események visszfénylenek költészetében, amelyek a „megismerés” pillanatai előtt játszódtak le, azaz, mielőtt megtudta származásának „titkát”, s mielőtt Schopenhauer filozófiáját megismerte. Ezért kerül a szerelem témája szinte teljes egészében az emlékezés kategóriájába, elmosódottan: a versek Emmája is árnnyá válik (Szerelmi epilóg). Nehéz is lenne megmondani, milyen a szerelem Reviczky költészetében. Amire emlékezik, az a „legelső édes hevülés”, a „legelső tiszta vágy” a maga testetlenségében (Első szerelem. VI.), elannyira, hogy nem az emlék, hanem az emlékezés kerül előtérbe:

Zenét hoz a kósza szellő,
 Jól ismert hangok, hallgatom.
 Tudom, megint emlékeimmel
 Lesz dolgom és nem alhatom...

(Első szerelem. V.)

Alighanem egyetlen egyszer szólal meg a testiség szava is ebben a költészetben az utolsó versek között, de akkor ártóri a konvencionális költői nyelv korlátait is. Az *Égess el!* című verséből íme egy kis szöszedet a merészen alkotott jelzős szerkezetekből: kéjes tűzhalál, szerelmi máglya, izzó csókparázs, tűzhányó öl, egybe sistergő ajkák. Az ugyaneből az időből való *Bűnhődés* címűben pedig ott a *színes kéjhab* szerkezet, Reviczky nyelvi merészségének bizonyítékaként. Feltűnő lehet ez, hiszen a kor művészetét a nemiség szinte elárasztotta, s ennek hiánya Reviczky költészetében „filozófiájával” magyarázható: az ő Nirvánája nem ismerte az ilyen szenvedélyt. Az álom-felfogás is Schopenhauertől ered: ő beszélt az „egyéni életnek az álommal való elismert hasonlóságáról”. (A látszólagos szándékosság az egyén sorsában), tanítva, hogy az „előre megállapított összhang erejénél fogva mindenki mégis csak azt álmodja, ami neki, tulajdon metafizikai irányításához képest megfelelő, és minden élet-álom oly művésziesen fonódik egymásba, hogy mindenki azt kapja, ami neki használ”. De gondolhatunk a buddhista tanításra is, amelyben élesen elkülönül az álom az emlékezettől. Abban az álom jelenidejű, s ha álom nélküli álmodról van szó, akkor az a tökéletes békességet és boldogságot adja, hiszen az érzékszervek ilyenkor nem közvetítenek „üzeneteket”, a „diszkurzív gondolkodás” is eltűnik. A halál pedig végső fokon a lírai én „rezignált joga”, ahogyan Schopenhauer megfogalmazta, ami azt jelenti, hogy ez a jog a készséggel, az örömmel, a szívesen halást

biztosítja, azt, hogy az ember „nem kívánja az élet folytatását”, a „léte-t öntudatosan adja fel” (A halálról).

Ezek és a hozzájuk kapcsolódó tételek témák Reviczky költészetében: a vers a valóság tényei felett lebeg, de mégis elegendő szál köti a földhöz, elszakításáról a költő körében még nem lehetett gondolni. Az ok-sági kapcsolatok azonban már-már metaforikus jelleget kaptak: a költői mérleg nyelve a „világ csak — hangulat” elvének képviselőjével az okozatok felé billent el. Relativizálódás ez, ami az érzékelés felszabadulását ígérte, de csak a minden lehetőség két arcát mutatta meg: a költő a jelenségek, az események, az érzelmek, a gondolatok színével, visszajával egyaránt barátkozhat, s mind a kettőt „valóságként” foghatja fel. Költői állítások perelnek tehát egymással Reviczky Gyula költészetében anélkül, hogy a költő az ilyen módon állandóan kértkező ellentmondásokban problémát látott volna. De verstémává változtatta! Általában pedig egyensúlyi helyzetet teremtett ennek felfogásával — evvel kapcsolatban is azt a passzivitást tapasztalhatjuk, amely más vonatkozásokban is jellemzi schopenhauerizmusának-buddhizmusának egyenes következményeként. A *Magamról* című versének annyira közismert sorai a beszédes példa erre:

Hát ne fordulj vak hevedben
A világ és rendje ellen . . .
Ugy tekints az emberekre,
Hogy a föld se jó, se ferde;
Se gyönyör, se bú tanyája,
Csak magadnak képe, mása.
Ki sóhajtoz, ki mulat.
A világ csak — hangulat.

A költő azonban afelől sem hagy kétséget, hogy itt elsősorban költői önmagáról van szó, miként azt szép „öndicséretében”, a *Propria laus* című versében magyarázta is:

Ellentmondás van dalaimban.
Majd ragyogók, majd éjsötétek.
Onnan van ez, hogy poklot, üdvet
Gyorsabban, teljesebben érzek.

Örömré, búra oly fogékony
Szívem, hogy megrezdíti minden.
S mint érzékeny, művészi mérleg
A porszemtől is félrebillen . . .

Megismétli ezt *Életharmónia* című versében:

Innen van az, hogy dalaimban
 Napfény űz síró felleget.
 S pajkos szellő enyelgve illan
 A méla szív-romok felett.

Jó sorsom a fényt és az árnyat
 Bölcsen felosztá, rendezé . . .

Három sűrűsödési pontját ennek a témává vált költészetnek külön is jelölnünk kell: a verssé vált buddhizmust, a krisztianizmust és a pesszimizmust — s mind a hármat ellentéteinek egységében is. Általában tétélesebb, mint versei nagyobb hányadában, amikor ezeket a „teológiai” rételeket fejtegeti, a másik oldalon ugyanakkor áttöri vers-konvencióinak a „falát”, versteremtő kedve aktivizálódik nagyobb mértékben, formai ihlete lesz termékenyítő. Talán nem mellékes az sem értékelésük kapcsán, hogy az *Ijúságom* „tervében” ezek együtt vannak, a kötet eszmei csúcspontját képezve, ha nem is mértani középpontjában a verseskönyvnek. Előbb a krisztianus ima-hangja szólal meg, amely különben a kor költészetének legritkább hangja, a formát kapott keresetlen egyszerűség:

Urunk, atyánk, az ég lakója;
 A csillagoknak alkotója,
 Ki fentartod mindütt a rendet;
 Dicsőség a te nagy nevednek!

Az igazak, jók, akik élnek,
 Mindenha csak benned remélnek.
 Te vagy az ő buzgó imájok:
 Oh, jőjjön el a te országod!
 (Miatyánk)

Krisztianista költészetét jobbára az ima-vers jellemzi, s egy Dosztojevskij típusú „vallásosság” lehetősége jelenik meg a magyar lírában ismét, a XX. század első felének krisztianista áhitatát előlegező módon. Nem konvenciókról van nála szó, hivatkozunk csak az *Imádságom* című versének alábbi soraira:

Ne érezzem sosem, sosem
 Poklát a gyűlöletnek!
 Kiket mindenki eltaszít,
 Azok szeressenek meg . . .

Reviczky ideológiai „szentháromságának” középső „szentsége” a pesszimizmus filozófusának, Schopenhauernek, a tétélessége. Itt a nem azo-

nosulás fokán látjuk a költőt, a filozófia büverejével való küzdelmek közepette lép elénk a lírai én. „Igazságnak” tartja őket, s „hisz” is bennük, „de úgy szeretne örülni mégis a világnak”, mert Schopenhauer tanítása éppen az örömforrásokat zárja el követője előtt. Mit tehet hát az ember, ha megtanulta, hogy a teremtés elhibázott, hogy az ember gép, az élet nagy bűnhődés, nyomorra, kínra jött a világra, minden fonák és ferde körülötte, sorsa előre ki van szabva, hiszen a körülmények és a vér uralkodik rajta, hiába gyötri vágy, „akarnia nem lehet”, bűneinek él az ember, rab és silány játékszer, gép, akit az jellemez, hogy bűneit erényként becézi, mindebből következően pedig nem lehet hinni a jóban és szeretetben, s legjobb meg sem születni és nem élni.

Ha eszmeileg leginkább Schopenhauer adója volt Reviczky Gyula, költészeti szempontból a krisztianizmus és a buddhizmus szerepe nagyobbak látszik, bár a „világ csak — hangulat” jelszava és a Reviczky-dal közötti összefüggés is nyilvánvaló. A buddhizmussal közvetlenül építkező költőt *A bolondok házából* című drámai monológjában érhetjük tetten. Reviczky miniatűr madáchi tragédiája ez a mindössze hetven soros vers — a történelmen végigvonuló metamorfózisokról, egy örült lázbeszédésként, tehát paradoxonokban, hogy kitessék a tragikus „anyag” örökkévalósága, amelynek első felvonása az ártatlan Ábel kiontott vére, az utolsó pedig a bolond agyvelő, amely kibeszéli ezt az örök múltat. Itt most az ünnepélyes hangú verskezdetet idézzük a buddhizmus tanításával, amely után az illusztrációk sorakoznak majd fel:

A végtelenséget belátom;
Kezdet sehol sincs énmegettem.
Átstem milyó változáson;
De nem tudom, mikor születtem.
Ezer halálom volt immár nekem
S születésimnek száma végtelen . . .

Kitűnő példája a buddhista gondolatban fogant költészetnek az 1877-es *Örök szerelem* című költeménye, amelynek több „adys” tónusú sorát emelhetjük ki, s túlrtságot kifogásolhatjuk:

Régi szeretőm vagy! Már mi régen
Megöleltük egymást számtalanszor.
Egyszer élünk minden ezer évben,
Férfi vagyok én s te mindig asszony.
Te enyém vagy, én tied vagyok,
S ha te meghalsz, én is meghalok.

— — — — —

Egymáséi vagyunk örökre, bárha
Száz alakot, száz helyet cseréltünk.
Suttogunk forró szerelmi lázba':
Hogy bolyongtunk, mik voltunk, hogy éltünk!
Változandó minden ideleenn,
Csak a mi szerelmünk végtelen.

— — — — —
Így töltöttünk mi már miljom évet . . .

Joggal merülhet fel Reviczky témává vált költészetével kapcsolatban a kérdés: milyen mértékben élte át esztétikumként ezt a schopenhaueri filozófiát. Kétségtelenül erős ösztönzéseket kapott éppen esztétikai szempontokból ettől a bölcelettől. De ugyanez a filozófia akadályozta is, hogy költészetében az új művészeti igények általánosabb érvénnyel és radikálisabban realizálódjanak.